

برنامه درسی علوم اجتماعی در هندوستان

هدی هدایتی

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی

اشاره

این مقاله، برنامه درسی علوم اجتماعی مدارس کشور هندوستان را شرح می‌دهد. ابتدا نگاهی کوتاه به ساختار آموزشی هندوستان دارد و سپس جزئیات و سرفصل‌های درس علوم اجتماعی را در پایه‌های گوناگون تحصیلی بررسی می‌کند.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی علوم اجتماعی، ساختار آموزشی در هند

ساختار آموزشی

به موجب قانون اساسی هند مصوب سال ۱۹۵۰ میلادی، ساختار نظام آموزشی هند به صورت «۱۰+۲+۳» به تصویب رسید. ده سال اول برای آموزش‌های عمومی و مشترک، دو سال برای مرحله دوم دبیرستان، یعنی ادامه تحصیل در یکی از رشته‌های علمی، علوم انسانی-بازرگانی و فنی و حرفه‌ای، و سه سال آخر برای تحصیلات دانشگاهی در نظر گرفته شده است. آموزش ابتدایی در کشور هند از شش سالگی آغاز می‌شود و به مدت هشت سال ادامه می‌یابد. به عبارت دیگر، این دوره از آموزش که کودکان رده سنی ۶ تا ۱۴ سال را تحت پوشش قرار می‌دهد، از کلاس اول آغاز می‌شود و تا پایه هشتم ادامه می‌یابد. دوره آموزش ابتدایی خود به دو مرحله آموزش ابتدایی پنج ساله (مرحله اول) و آموزش پس از ابتدایی یا میانی سه ساله (مرحله دوم) تقسیم می‌شود. دوره آموزش متوسطه از پایه نهم آغاز می‌شود و تا پایه دوازدهم ادامه می‌یابد. این دوره نیز از دو دوره آموزشی دو ساله مقدماتی و تکمیلی تشکیل شده است. برنامه‌ریزی دوره مقدماتی متوسطه بر درس‌های عمومی و پایه متمرکز است؛ در صورتی که در دوره تکمیلی، برنامه‌ریزی بر درس‌های تخصصی تأکید دارد. (مقصودی، ۱۳۹۱)

طول سال تحصیلی

طول سال تحصیلی ۱۸۰ روز است و روزهای امتحانات و تعطیلات اضافه بر این ایام است. سال تحصیلی از آغاز

ماه «مونسون» (ماه دوم تابستان) تا پایان ماه اول بهار طول می‌کشد. در ایالات جنوبی سال تحصیلی یک ماه زودتر و در ایالات شمالی به دلیل گرمی هوا یک ماه دیرتر آغاز می‌شود.

شرایط تدریس در دوره‌های متفاوت آموزشی

آموزش پیش دبستانی: از جمله مهم‌ترین شرایط لازم برای تدریس در مراکز آموزش پیش دبستانی قبولی در آزمون دوره دوم متوسطه (گذراندن ۱۰ تا ۱۲ سال تحصیلی) و گذراندن دوره آموزشی ۱-۲ ساله است. این در حالی است که در برخی از دانشگاه‌ها، برای ورود به دوره «کارشناسی آموزش» از فارغ التحصیلان دوره کارشناسی آزمون ورودی به عمل می‌آید.

سطح اول: حداقل شرایط لازم برای تدریس در سطح ۱ آموزش، گذراندن دوره آموزشی ۱۰ تا ۱۲ ساله یا قبولی در آزمون دوره متوسطه و گذراندن دوره آموزشی چهار ساله در رشته آموزش ابتدایی است.

سطح دوم: حداقل شرایط لازم برای تدریس در دوره دوم ابتدایی و متوسطه (پایه ۱۲-۶) فارغ التحصیلی از دانشگاه در رشته‌های علوم، علوم اجتماعی، علوم انسانی، تجارت و کشاورزی و گذراندن دوره آموزشی یک ساله است.

فهرست عنوان درس‌ها

عنوان درس‌ها در دوره ابتدایی و دوره اول و دوم دبیرستان به شرح زیر است:

- الف. دوره اول و دوم ابتدایی
- ب. دوره اول و دوم دبیرستان

سرفصل‌ها و موضوعات کتاب‌های درسی علوم اجتماعی

الف. دوره اول ابتدایی

تا پیش از کلاس ششم، علوم اجتماعی به صورت بخشی از درس مطالعات محیطی وجود دارد. در کلاس‌های سوم تا پنجم،

مطالعات اجتماعی شامل موضوعاتی چون تاریخ و چگونگی زندگی کردن در جامعه است و هدف آن ایجاد شناخت از دنیای پیرامون در دانش‌آموزان است. در کلاس‌های ششم تا هشتم نیز همین روند ادامه پیدا می‌کند؛ با این تفاوت که توجه بسیار بیشتری به موضوعات و دیدگاه‌های تخصصی علوم اجتماعی می‌شود. در واقع، دانش‌آموزان شناختی کلی از رشته‌های اصلی دانشگاهی علوم اجتماعی (تاریخ، جغرافیا، علوم سیاسی و اقتصاد) در سال‌های تحصیلی به دست می‌آورند. در کتاب‌های درسی، موضوعاتی که دانش‌آموزان بعداً و در اجتماع با آن‌ها روبه‌رو خواهند شد، مطرح می‌شوند و دیدگاه‌های علوم اجتماعی با جزئیات، در کلاس و با مباحثه و کار گروهی فراگرفته می‌شوند.

به‌طور کلی، رویکرد برنامه‌ی درسی علوم اجتماعی در هند، رویکردی پروژه‌محور و شامل کارهای گروهی متفاوت و شناسایی و حل مسائل گوناگون اجتماعی توسط دانش‌آموزان است و این رویکرد به‌خوبی در کتاب‌های درسی اعمال شده است. برای مثال، در قسمت‌های متفاوت کتاب‌های درسی، فعالیت‌هایی درباره‌ی جمع‌آوری داستان‌های ملی در حوزه‌ی درس، و یا بحث‌های گروهی گنجانده شده است. همچنین با قرار دادن سؤال‌های بازپاسخ در کتاب‌های درسی، دانش‌آموزان به جمع‌آوری اطلاعات محیطی تشویق می‌شوند و در طول تحصیل دیدی جامع نسبت به محیط پیرامون خود پیدا می‌کنند. به لحاظ محتوا، در بخش علوم اجتماعی سعی می‌شود به دانش‌آموزان دیدگاه درستی از موقعیت، سرزمین و ملیت داده شود. همچنین عنوان‌ها و سرفصل‌های موضوعی، چون اجتماع، فرهنگ و سیاست، از موضوعات مهم در این برنامه‌ی درسی هستند.

ب. دوره‌ی دوم ابتدایی

در دوره‌ی دوم ابتدایی، آموزش علوم اجتماعی به‌صورت تخصصی‌تر آغاز می‌شود. تاریخ، جغرافیا و زندگی سیاسی و اجتماعی عنوان‌های درسی علوم اجتماعی در این دوره هستند که در ادامه به شرح آن‌ها می‌پردازیم.

ع تاریخ: گذشته‌ی ما

از کلاس ششم، تاریخ در مجموعه‌ی دروس علوم اجتماعی قرار می‌گیرد. این درس به‌گونه‌ای طراحی شده است که گذشته از در بر داشتن حوادث مهم تاریخی، حساسیت‌های تاریخی دانش‌آموزان را نیز افزایش دهد. در این رویکرد، فرض بر این است که دانش‌آموزان نباید وقایع تاریخی را فقط مجموعه‌ی پیوسته‌ای از واقعیات بدانند بلکه باید تاریخی فکر کردن را بیاموزند. به عبارت دیگر، رابطه‌ی بین وقایع و ریشه‌های آن‌ها، علل پیشرفت‌های به دست آمده طی زمان، و رابطه‌ی بین تاریخ و پیشرفت جوامع به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شود. در سال‌های ششم، هفتم و هشتم تمرکز درس تاریخ بر تاریخ هندوستان از ابتدا تا زمان حاضر است و در هر پایه مجموعه‌ای از مطالب دارای تسلسل تاریخی آموزش داده می‌شود. تلاش بر این است که با ارائه‌ی این سیر تاریخی، دانش‌آموزان اطلاعات مربوط به همه‌ی جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن دوره را به دست آورند.

ع جغرافیا

جغرافیا نیز از کلاس ششم به بعد در مجموعه‌ی علوم اجتماعی قرار می‌گیرد و سرفصل‌های آن شامل مباحثی است که از مناطق گوناگون کشور شناختی کلی به دست می‌دهد. دانش‌آموزان در این درس با مسائل معاصر، مثل توزیع جهانی

پایه‌های اول و دوم	زمان به درصد	پایه‌های سوم تا پنجم	زمان به درصد	پایه‌های ششم تا هشتم	زمان به درصد
- زبان مادری - ریاضیات	۳۰ ۱۵	- زبان مادری - ریاضیات	۱۲ ۱۳	- زبان مادری و زبان هندی - ریاضیات	۲۳
- هنر سلامتی و زندگی خلاق شامل: کار عملی، هنر، بهداشت، صنایع دستی و تربیت بدنی	۵۵	- مطالعات محیطی شامل: علوم اجتماعی و علوم تربیتی - هنر سلامتی و زندگی خلاق - زبان انگلیسی (اختیاری)	۴۶	- مطالعات محیطی شامل: علوم اجتماعی، علوم تجربی و فناوری	۱۲ ۲۴
- زبان انگلیسی (اختیاری)			۳۰	- کار عملی	۱۲
				- سلامت و تربیت بدنی	۱۰
				- هنر سلامتی و زندگی خلاق	۱۰
				- زبان انگلیسی	۱۰
جمع کل	۱۰۰	جمع کل	۱۰۰	جمع کل	۱۰۰

در پایه‌ی اول و دوم ابتدایی مطالعات محیطی با زبان مادری و ریاضیات تلفیق شده است.

منابع طبیعی، نژاد، محیط‌زیست و فرایند جهانی شدن آشنا می‌شوند.

هدف از این آموزش‌ها، آشنایی با کره زمین به‌عنوان زیستگاه انسان، مطالعه محیط‌زیست و منابع، و امکان پیشرفت بر مبنای تفاوت‌های محیطی، منطقه‌ای و ملیتی است.

۶ زندگی اجتماعی و سیاسی

سیاست‌های آموزشی هندوستان ایجاب می‌کند که در سال‌های ابتدایی تحصیلی، گوناگونی‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به دانش‌آموزان معرفی شوند تا آنان در نهایت با نحوه عملکرد دموکراسی هندوستان آشنا شوند. این اطلاعات باید به‌گونه‌ای بیان شوند که دانش‌آموزان بتوانند بین آن‌ها و تجارب روزمره‌شان در زندگی واقعی ارتباط برقرار کنند. البته در این سطح لازم نیست همه جنبه‌های دموکراسی هندوستان مطرح شود، و مطالب فقط باید در حدی باشد که نیازهای اطلاعاتی دانش‌آموزان را به‌عنوان یک شهروند برآورده کند. تمرکز بر واقعیات زندگی در این درس این توانایی را به دانش‌آموزان می‌دهد که درک عمیق و صحیحی از ارتباطات بین جنبه‌های سیاسی و اجتماعی زندگی روزمره کسب کنند. درس زندگی سیاسی و اجتماعی با سه عنوان متفاوت: «تنوع و وابستگی متقابل»، «دموکراسی و برابری» و «حاکمیت قانون و عدالت اجتماعی»، در سال‌های ششم تا هشتم تدریس می‌شود.

تنوع و وابستگی متقابل: در سال اول آموزش درس زندگی اجتماعی و سیاسی (کلاس ششم)، مبحث تنوع و وابستگی متقابل، با تمرکز بر موضوع تنوع، وابستگی متقابل و جنگ مطرح می‌شود. موضوع تنوع از جنبه تنوع اجتماعی (تنوع زبانی، تنوع افکار و سبک‌های زندگی و تنوع فرم‌های هنری) مطرح می‌شود. هدف این سرفصل آن است که ضمن تجلیل از تنوع، این نکته را متذکر شود که پافشاری زیاد و یک‌جانبه بر این موضوع بدون توجه به اشتراکات ملی، ممکن است باعث ایجاد تنش و نهایتاً جنگ شود. هدف دیگر در این دوره، ابتدا معرفی و سپس شناخت دولت‌ها در سطح محلی و نیز آشنایی با جنبه‌های عملکردی آن‌هاست. در یک فصل از این مبحث، به مثال‌هایی از دولت‌های محلی و فعالیت آن‌ها در زمینه بهداشت مناطق روستایی پرداخته می‌شود تا دانش‌آموزان درک درستی از عملکرد دولت‌های محلی به دست آورند. فصل آخر، به نحوه زندگی شهری و روستایی، و مسئله تنوع معیشت می‌پردازد.

دموکراسی و برابری: در کلاس هفتم، عنوان دموکراسی و برابری برای درس زندگی سیاسی و اجتماعی انتخاب شده است. این درس، آموزش مفاهیم اصلی، مثل برابری، کرامت، حکومت قانون و غیره را در برمی‌گیرد و مزیت‌ها و کارکردهای دموکراسی به‌عنوان یک نظام سیاسی را مطرح می‌کند. همچنین بر نقش قانون اساسی، به‌عنوان سندی که پیروی از آن موجب

مرحله دوم دبیرستان پایه‌های ۱۱ و ۱۲				تعداد جلسات برای دو سال (ساعت)	مرحله اول دبیرستان پایه‌های نهم و دهم
تعداد جلسات برای دو سال (ساعت)	مواد درسی رشته علوم	تعداد جلسات برای دو سال (ساعت)	مواد درسی رشته علوم انسانی	تعداد جلسات برای دو سال (ساعت)	
۵۲۰	زبان (زبان ایالتی، هندی، انگلیسی)	۵۲۰	زبان (زبان ایالتی، هندی، انگلیسی)	۵۲۰	زبان (زبان ایالتی، هندی، انگلیسی)
۲۶۰	فیزیک و کار عملی	۱۲۰	جغرافیا	۱۸۰	ریاضیات
۲۶۰	شیمی	۱۲۰	تاریخ	۲۴۰	علوم و فناوری و کار عملی
۶۰	آزمایشگاه شیمی در کلاس ۱۲	۱۲۰	علوم سیاسی	۱۸۰	علوم اجتماعی
۲۶۰	زیست‌شناسی	۱۲۰	اقتصاد	۸۰ - ۱	کار عملی
۶۰	آزمایشگاه زیست‌شناسی	۱۲۰	جامعه‌شناسی	۵۴۰	هنر
۳۶۰	در کلاس ۱۲	۱۲۰	روان‌شناسی	۱۸۰	سلامت و تربیت بدنی
۱۸۰	ریاضیات	۲۰۴	مطالعات بازرگانی	۱۸۰	امور فوق برنامه
۱۸۰	زبان انگلیسی اختیاری	۲۰۴	حسابداری	۱۸۰	
	امور فوق برنامه	۱۸۰	زبان انگلیسی اجباری		
		۱۸۰	امور فوق برنامه		
۲۱۶۰	مجموع ساعات در پایه‌های ۱۱ و ۱۲	۲۱۶۰	مجموع ساعات در پایه‌های ۱۱ و ۱۲	۲۱۶۰	مجموع ساعات در پایه‌های ۹ و ۱۰

در کار عملی برخی از فعالیت‌ها در منزل انجام می‌شوند. دوره دوم دبیرستان به‌صورت ترمی برگزار می‌شود و درس‌ها در هر ترم با محتوای جدید تکرار می‌شوند.

پیشرفت جامعه است، تأکید می‌شود. در این بخش ارتباط بین دموکراسی و چگونگی آشکار شدن آن در سیستم‌های سازمانی، با استفاده از مطالعات موردی و تجارب واقعی، برای دانش‌آموزان آشکاری می‌شود. البته هدف این درس تنها نشان دادن دموکراسی به‌عنوان یک نظام ثابت نیست و در مورد تغییر و تحولات آن نیز بحث می‌شود. در پایان این مبحث، یادگیرنده به شناخت کاملی از طیف گسترده‌ای از سازمان‌های دولتی، بوروکراسی و سازمان‌های جامعه مدنی، مانند رسانه‌ها و سازمان‌های غیردولتی می‌رسد.

حاکمیت قانون و عدالت اجتماعی: هدف این درس که

در پایه هشتم تدریس می‌شود، بررسی ارزش‌های قانون اساسی، ایجاد چشم‌اندازی به واقعیات هندوستان کنونی و بررسی قانون اساسی به‌عنوان یک سند در حال تحول است. برخی از مفاد قانون اساسی، مانند حقوق اساسی، ساختار دولت و مجلس، نقش قوه قضاییه و نقش اقتصادی دولت، سرفصل‌های مورد بحث در این درس هستند. تلاش بر این است که این درس، تنها فهرست کردن قوانین موجود برای دانش‌آموزان نباشد بلکه در ضمن درس‌ها در مورد برخی از ایده‌های اصلی و بنیادین کار این نهادها نیز بحث شود.

ج. دوره متوسطه

در کلاس نهم، روند آموزشی علوم اجتماعی به نحوی است که دانش‌آموزان را به سمت تعامل بهتر با جامعه و کارکردهای آن سوق می‌دهد. تکامل این چشم‌انداز زمانی خواهد بود که ادراک دانش‌آموزان از پدیده‌های اجتماعی در حدی پیشرفت کند که بتوانند خودشان به چالش‌های اجتماعی پاسخ دهند. برنامه درسی در این پایه شامل طیف وسیعی از مواد چاپی و تصویری است که زندگی روستایی و شهری و نیز مشکلات روزمره هر یک را به تصویر کشیده است.

در کلاس نهم و دهم دانشمندان علوم سیاسی، تاریخ‌نگاران و اقتصاددانان، تصویر کاملی از ارتباط بین هندوستان و جهان ترسیم می‌کنند. جغرافیا در این پایه‌ها بر نقش هندوستان و منابع طبیعی آن متمرکز است، همچنین در مورد دموکراسی در جهان نیز بحث می‌کند. در پایان دوره متوسطه، دانش‌آموزان دید کافی و کاملی درباره کشورهای جهان، مذاهب مختلف، انواع حکومت‌ها، رابطه بین اقتصاد، سیاست و صنعتی شدن، فرایند جهانی شدن و محیط‌زیست و مسائل مربوط به آن خواهند داشت. همچنین کشور خود را از نظر جغرافیایی، اجتماعی، و صنعتی به‌خوبی می‌شناسند و می‌توانند تحلیل‌های درستی درباره تنوع قومی و مذهبی، و نیز مسائل سیاسی کشورشان ارائه دهند.

به‌طور کلی برنامه درسی علوم اجتماعی در دوره‌های متوسطه اول و دوم، در پایه‌های گوناگون هم‌پوشانی دارد. دلیل انتخاب

این نوع برنامه‌ریزی آن است که یادگیری عمیق‌تری صورت گیرد و ظرفیت‌های تحقیقاتی و مطالعاتی بیشتری برای دانش‌آموزان ایجاد شود. البته رویکرد برنامه درسی در هر پایه متفاوت است اما این دیدگاه به‌عنوان یک اولویت آموزشی در همه پایه‌ها لحاظ می‌شود. در چارچوب برنامه درسی ملی کشور هندوستان، انتظار می‌رود که دانش‌آموزان به کارهای پروژه‌های تشویق شوند تا با مشکلات موجود در سطوح متفاوت جامعه آشنا شوند. در کتاب درسی، موارد خاص مطالعاتی و راهنمایی‌های مربوط به انجام این پروژه‌ها وجود دارد.

در راستای این برنامه‌ریزی، در کلاس‌های یازدهم و دوازدهم انتظار می‌رود که دانش‌آموزان کاملاً با مباحث علوم اجتماعی آشنایی پیدا کرده و برای ادامه تحصیل در رشته‌های تخصصی دانشگاهی، آمادگی لازم را به‌دست آورده باشند.

منابع

۱. مجموعه نظام آموزشی کشورهای جهان. منتشر شده توسط اداره کل اطلاع‌رسانی و سنجش افکار دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی. ۱۳۸۱.
۲. مقصودی، مجتبی. «آموزش جغرافیا در هند». رشد آموزش جغرافیا. دوره بیست و هفتم. شماره ۲. زمستان ۱۳۹۱.
۳. معافی، محمود. شرح نظام آموزشی هند. دانش‌نامه ایرانی برنامه‌ریزی درسی. بی‌تا.

4. National Council of Educational Research and Training (NCERT). (2005). Guidelines and syllabi for upper primary stage
5. National Council of Educational Research and Training (NCERT). (2005). Guidelines and syllabi for Higher secondary stage XI- XII
6. National Council of Educational Research and Training (NCERT). (2005). Syllabus for classes at the elementary level.

